

Леанід Лаўрэш

Маёнтак Падварышкі і суседнія Гайцёнішкі

Самая старая згадка пра Падварышкі датуецца 1690 годам.

На пачатку XIX ст. Падварышкі разам Гайцёнішкамі і Беняконямі належалі Каралу Остэн Сакену (сыну Ульрыка) і яго сыну Станіславу¹. У 1835 г. дачка Карала Вераніка Остэн Сакен (пра якую я раскажу трохі ніжэй), як пасаг перадала Падварышкі, Падэгуці, Лоўцы, Варнакелі, Забалаць, Ленцішкі, Беняконцы - разам 3300 дзесяцінамі зямлі і 426 душ свайму мужу Адаму Рымшу (сыну Ануфрыя), у 1844 г. Рымша меў ужо толькі 885 дзесяцін зямлі². У 1842 г. у Падварышках меўся двор з трохпакаёвым домам з часанага дрэва, крыты саломай. Пад адным дахам з домам месцілася людская і варыўня (памяшканне для захоўвання садавіны і гародніны). На гаспадарчым двары меліся адрыны для жывёлы, хлеба, сена і саломы, валоўнік, птушнік, свіран, ледавік і бровар. У вёсцы Падварышкі стаяла карчма з двюма хатамі і стайнямі³.

На працягу XIX ст. Падварышкі належалі роду Рымшаў герба Газдава. Ганна Рымшанка, дачка Рамана († 1919 г.) і Антаніны (з сям'і Бярновічаў), выйшла замуж за Тадэвуша Кярсноўскага († 1971 г. у Лондане) і перадала маёмасць Рымшаў сям'і мужа. Апошнімі ўладальнікамі Падварышак да 1939 г. былі Ганна і Тадэвуш Кярсноўскія. У 1939 г. Падварышкі разам з прылеглымі хутарамі Рымшышкамі, Мядзінамі і лясной гаспадаркай Гэленава, займалі плошчу каля 800 га.

Стары сядзібны дом разбурыўся яшчэ ў XIX ст. і на яго месцы быў пабудавалі новы. Трэці сядзібны дом пастаўлены ў 1930-1931 гг. па праекце архітэктара прафесара Стэфана Нарэмбскага, але будаўніцтва было амаль што скончана толькі да 1939 г. Новы сядзібны дом не толькі добра ўлісваўся ў фон старога парку, але і меў характэрныя рысы абшарніцкіх маёнткаў. Аднапавярховы, ён быў пастаўлены на высокіх падмурках у форме праэтакутніка і меў двухпавярховую сярэдняю частку. З пярэдняга боку размяшчаўся традыцыйны, адносна вузкі і неглыбокі порцік з чатырма стройнымі калонамі, увянчаны трохкутным франтонам. Увесь дом быў накрыты высокім гладкім чатырохсхільным дахам⁴.

Перад домам меўся вялікі газон, акружаны шырокай дарожкай, якая падымалася ад пад'езда да невялікага насыпу. Кярсноўскія лічылі, што пад'язная дарожка і ганак - гэта як быццам твар іхняга дома, які павінен мець свае асабістыя рысы і выраз твару. Сын апошніх уладаль-

Падварышкі ў першай палове XX ст., фота Яна Булгака

нікаў, гісторык, прафесар-медыевіст Рышард Кярсноўскі ў сваіх мемуарах пісаў: *"Навокал меліся асабнякі з класічнымі рысамі, з ганарыстым і прахалодным выразам твару, іншыя былі з ганкамі на нізкіх слупах, агорнутых вінаградом, гэтыя мелі далікатныя, прыязныя і цёплыя рысы твару. Часам сядзібныя дамы былі пазбаўлены ўсялякага выразу, але тады яны ўжо не цалкам заслугоўвалі сваю назву "шляхецкі двор". Наш сядзібны дом меў выцягнуты ў вышыню рысы твару, пазначаныя чатырма бэльмі калонамі, ён меў нейкі адасоблены выраз, які змякчаўся вялікім чырвоным дахам, што апускаўся да вокнаў, як лісіная шапка, насунутая на вочы"*⁵.

Рышард Кярсноўскі, успамінаючы бацькоўскі дом, пісаў далей: *"Жылы дом быў новы, мураваны, накрыты чырвонай дахоўкай. Бацькі пабудавалі яго ў 1930 г. на месцы былой сядзібы, якая згарэла падчас Першай сусветнай вайны з-за нядбайнасці немцаў, якія тут стаялі. Дабудаваць яго не ўдалося, бо надышлі гады крызісу, а потым, калі пачаўся росквіт, больш актуальным стала будаваць чвартакі (дом для работнікаў на 4 сям'і - Л. Л.), а таксама амбар, стайні і адрыву... Паставілі хлёў, ... пабудавалі вялікую піўніцу на сыры, асушылі лугі. Дом застаўся неатынкаваным і не меў каналізацыі, але яго корпус з вялікім, ламаным дахам, ганкам, прарэзаным высокімі калонамі, якія падтрымлівалі порцік, здолеў урасці ў пейзаж, на фоне зялёных лін, елак і каштану"*⁶.

Інтэр'ер дома меў традыцыйную планіроўку, з

¹ Malewski Czeslaw. Rodziny szlacheckie na Litwie w XIX wieku Powiaty lidzki, oszmianski i wilenski. Warszawa, 2016. S. 178.

² Там жа. S. 177.

³ Федорук. Старинные усадьбы Гродненщины. Берестовицкий-Ивьевский районы. Минск, 2014. С. 256.

⁴ Aftanazy Roman. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wrocław - Kraków, 1993. Т. 4. S. 288.

⁵ Kiersnowski Ryszard. Tam i wtedy w Podwierzyskach, w Wilnie i w puszczy 1939-1945. Warszawa. 2007. S. 5.

⁶ Там жа. S. 5.

калідорамі па абодва бакі залы. Пярэднія памяшканні рознай формы і памеру служылі жылымі пакоямі, кабінетамі і г. д. З падоўжанага вестыбюля са скляпеністай столлю, з дзвюма калонамі і дубовымі лесвіцамі, якія вялі на другі паверх, можна было наўпрост увайсці ў вялікі квадратны салон, да якога з адваротнага баку дома, падыходзіла садовая дарожка. Два пакоі, якія з бакоў прымыкалі да салона, стваралі з ім адну анфіладу⁷. Дом меў чатыры *фасады*: "З фасада праз ганак, з саду праз дзверы на тэрасу, агароджаную аркадамі з чатырох слупоў і арак, якія падтрымлівалі балкон, а таксама выхад на дзіцячую пляцоўку, і ўваход на кухню і ў службовыя пакоі. Кожныя дзверы мелі сваё прызначэнне і жылі сваім жыццём, абслугоўваючы насельнікаў дома і іх гасцей, слуг і інтарасантаў. Толькі нядаўна, у канцы ліпеня (1939 - Л. Л.), на імяніны маёй маці перад гэтым ганкам збіраліся госці; пасля вячэры яны выходзілі на тэрасу, а потым у сад, бо вечар быў ясны і цёплы, і я таксама са сваімі аднагодкамі дапазна блукаў на аляях і сцежках, старанна ўпрыгожаных з гэтай нагоды. Якраз ад гэтага ганка мы ад'язджалі на свежанабытай машыне - цёмна-сінім Шэўрале - з візітамі да далёкіх і бліжэйшых суседзяў: у Яіуны Солтанаў, у Сядлішча Дэмбіцкага, у Яварава Вендзягольскага. Мы не прадбачылі лёсу, які ўжо навис над будучыняй гэтых сядзіб і іх гаспадароў. Таксама мы ездзілі па справах бацькоў у Ліду, Наваградак, на бацькаву радзіму ў Гарадзілаўку, Чамяраўку і да Свіцязі, дзе мне казалі: "Хто б ты ні быў... не забывай сваю радзіму". Нават марылася нам далёкае падарожжа на захад, на Аўгустоўскія азёры"⁸.

Заўважу, што тэрасы "агароджанай аркадамі з чатырох слупоў і арак, якія падтрымлівалі балкон" і самога балкона сёння няма, засталіся толькі падмуркі, па наяўнасці якіх можна здагадацца, што тут было раней.

Паколькі амаль усё ўбранне ранейшага сядзібнага дома XIX ст. было знішчана ў выніку пажару ў 1919 г., да 1939 г. толькі некаторыя пакоі новай сядзібы атрымалі стыльнае аздабленне. Зала была ўпрыгожана двума рагамі лася і іншымі паляўнічымі трафейамі, такімі, як рогі казла, пудзіла рабчыка і інш. У гасцінай стаяў гарнітур з чырвонага дрэва ў стылі бідэрмаер⁹ які складаўся са стала, канапы, двух фатэляў і чатырох крэслаў. На сценах красаваліся маляўнічыя літаграфіі з відамі Вільні і невялікім партрэтам вядомай сваёй прыгажосцю Веранікі Рымшынай, народжанай Остэн-Сакен (каля 1800-1843), партрэт гэты паходзіў з 1820-1830 гг. Вераніка была стрыечнай сястрой мужа Марылі Верашчакаўны Ваўжынца Пугкамера з Бальценікаў. Пра красуню Вераніку Остэн-Сакен пісалі розныя мемуарысты, таму я не магу

не расказаць пра гэтую незвычайную жанчыну¹⁰.

З віленскіх успамінаў Станіслава Мараўскага мы даведваемся пра рамантычную натуру Веранікі: "У баранесы Сакен была малодшая дачка цудоўнай, анёльскай прыгажосці - Вераніка. Забраўшы яе з вучылішча ў 1820 г., баранеса жыла з ёй за Вострай Брамай у доме Мінінавай. Другую палову хаты займалі мае бацькі, якія прыехалі на зіму ў Вільню. У маіх бацькоў было столькі знаёмых, што яны не мелі патрэбы сустракацца з суседзямі па гэтым доме, тым больш, што мая мацьха пастаянна хварэла.

... Паміж Вострай Брамай і домам Мініных ёсць даволі вялікі пляцок. Праз гэты пляцок, я, задуменны, з апушчанага галавой, .. не маючы ахвоты і звычкі глядзець у вокны, праходзіў два разы на дзень на працягу ўсяго часу знаходжання тут маіх бацькоў. [...]

Раз ці два маці мне расказвала, што да нас прыязджалі яе суседзі, Сакены. Але гэта мяне не зацікавіла... пакуль аднойчы мой добры сябар Лахніцкі, сустрэў мяне на вуліцы і адразу накінуўся за тое, што я збаламуціў яго кузыну! Я глядзеў яму ў вочы і імкнуўся зразумець чаго ён хоча - ці не звар'яцеў ён? Толькі калі, пачаўшы смяцца, Лахніцкі сказаў мне, што панна Вераніка самым рамантычным на свеце чынам, бачачы толькі праз акно, калі я ішоў па пляцок, закахалася ў мяне, а яе бацькі, якія любяць дачку больш за ўсё на свеце, не могуць даць сабе рады. Таму яны, як сваяку і як сябру абодвух дамоў, даверылі гэта яму і папрасілі сасватаць мяне з Веранікай. Я тады быў дзевятнаццацігадовым блазнам і папрасіў яго некаторы час нічога не расказваць пра гэта маім бацькам, а потым, пачырванеўшы, прызнаўся яму, што ніколі ў жыцці не бачыў панну Сакен, што нават не ведаю, ці наогул яна існуе на свеце. Я абавязаў сябра хаця б далёк паказаць мне яе, таму што, калі я пачну глядзець ў іх вокны і ўбачу яе, я зраблюся дурнем і пачырванее як вішня. Ён зрабіў гэта. Але як той дурань, Лахніцкі ўсё гэта "патаемна" разнёс па горадзе, так што праз некалькі дзён справа дайшла і да майго бацькі.

Убачыўшы панну, узрадавалася душа мая! Сапраўды, было тут у ва што закахацца! І я таксама імгненна закахаўся ў яе. Але мая любоў была ад удзячнасці, а можа і каб проста дагадзіць сапраўднай багіні. Я палюбіў яе, але на жаль без жарсці і гэтых пакут ад пачуццяў! Тады ж паспеў завесці з ёй самае жывое і палкае сяброўства. Я хутка даведаўся, што яна прызначаная для кагосьці іншага! Яе пачалі выводзіць у свет, і ўсе размовы ў ім былі толькі пра яе. Мой бацька таксама быў вельмі ўсцешаны яе прыгажосцю, да таго

⁷ Aftanazy Roman. Dzieje rezydencji ... Т. 4. S. 289.

⁸ Kiersnowski Ryszard. Tam i wtedy w Podweryszkach... S. 6.

⁹ Бідэрмаер (ням., Biedermeier) - мастацкая плынь у нямецкім і аўстрыйскім мастацтве, якая атрымала развіццё ў 1815-1848 гг. Мэбля эпохі бідермайера вольная ад архітэктурных формаў і вялікай колькасці дэкору. Крытэрам якаснасці мэблі лічылася зручнасць формаў і бездакорная сталая праца. Прастата формаў мэблі кампенсавалася яркай расфарбоўкай абіўкі і г. д.

¹⁰ Aftanazy Roman. Dzieje rezydencji ... Т. 4. S. 289.

ж яна мела добры пасаг і чакала яшчэ большага пасагу пасля сваёй гарбатай старой сястры. Што таксама ў вачах маіх старых зусім не псавала ўсю справу. Дайшло да таго, што мой бацька нават пачаў віць нам гняздо. Але калі даведаўся, што яна пратэстантка, дык ашчацініўся, як певень і не хацеў больш нічога пра яе чуць. Не таму, што быў фанатык, а таму, што, на яго думку, у жыцці столькі прычын, якія ўвесь час працуюць на раскол шлюбу, што не трэба яшчэ цягнуць сюды рэлігію, якая па сваім уплыве, калі яе шчыра несці ў сэрцы, адзіная здольная злучыць новымі вузламі нават тое, што раз'яднана.

Вядома, Вэрця, як мы яе звалі, нічога пра гэта не ведала і з поўным даверам маладой дзяўчыны яшчэ доўга ў марах будавала ружовыя замкі на лёдзе. Ва ўсіх жанчын паўсюдна ёсць свае шпіёны ... таму ўвосень, як толькі Сакены даведзіліся, што я ўсё яшчэ бываю ў Мюлераў, яны знылі ў іх доме кватэру і адразу пачалі іх наведваць... " ¹¹.

А сябар Міцкевіча Антоні Адынец заўважаў: "Вераніка Остэн-Сакен, дачка барона (з Гайцунішака), па прыгажосці, гумары і манерах, як дзве кроплі вады была падобная да вобраза Дыяны Вернон з апавесці Вальтэра Скота пад назвай "Роб Рой", тым больш, што, як і тая, насіла свой зялёны капялюшок, як амазонка. Прыхільнікам яе быў пан Адам Рымша, сусед і вайсковы таварыш пана Ваўжынецца (Путкамера), які па яго пратэкцыі праз пару гадоў ажаніўся з ёю" ¹².

Шлюб абшарніка Наваградскага павета і ўдзельніка напалеонаўскіх войнаў Адама Рымшы з Веранікай Остэн-Сакен адбыўся ў суровых, але і рамантычных абставінах. Рымша ў 1833 г. быў арыштаваны і абвінавачаны ў тым, што ведаў пра экспедыцыю Юзафа Заліўскага, якая мусіла стаць пачаткам агульнага паўстання, ад яго эмісара Шыманскага ¹³. Паколькі даказаць дачыненне Рымшы да справы не атрымалася, рашэннем віленскага генерал-губернатара князя Далгарукава ён быў высланы на пасяленне ў Вяцкую губерню. Туды ў 1835 г. прыехала яго Вераніка Остэн-Сакен, дзе маладыя былі павянчаныя ссыльным ксяндзом Шыманам Гілеўскім без дазволу ўладаў ¹⁴. У 1837 г. Рымша быў памілаваны і атрымаў дазвол вярнуцца на радзіму.

Партрэт красуні Веранікі Рымшы, які знаходзіўся

ў Падварышках, загінуў падчас Другой сусветнай вайны, і, наколькі вядома, з гэтага партрэта ніколі не здымалі копій.

Аднак, вернемся да апісання дома ў Падварышках.

Сядзібны дом у Падварышках, 2023 г.

Сталовая сядзібнага дома была цалкам абстаўлена новай мэбляй, зробленай у Вільні па праекце мастака тэатра на Пагулянцы В. Макойніка. Гэта мэбля стылізавалася пад эпоху бідэрмаера, зроблена была з ясеню з ўстаўкамі чорнага дубу. Абедзенны гарнітур складаўся са стала на лірападобных ножках, 18 крэслаў, буфета, кутняй шафы, канапы і самаварнага стала. На сценах вісела серыя рэпрадукцый "Літвы" Артура Гротгера ў чорных рамках. Усе гэтыя прадметы былі страчаны ў 1939 г.

(Працяг у наступным нумары.)

¹¹ Morawski S. Kilka lat młodości mojej w Wilnie, Warszawa 1924, s. 262-264.

¹² Адынец А. Э. Успаміны пра мінулае. Мінск, 2020. С. 212.

¹³ Юзаф Заліўскі - адзін з арганізатараў паўстання на землях былога ВКЛ. Пасля паразы паўстання 1830-31 гг., на эміграцыі, пад уплывам руху карбанарыяў, была створаная арганізацыя "Помста народа". Часткай планаванага паўстання была так званая "Экспедыцыя Юзафа Заліўскага". "Экспедыцыя Заліўскага" ўяўляла сабой спробу ўзнаўлення барацьбы за незалежнасць супольна з агульнаеўрапейскім рэвалюцыйным рухам. Для гэтага, на пачатку 1833 г., на тэрыторыю Беларусі, Літвы і Украіны былі накіраваны эмісары, якія павінны былі падрыхтаваць новае ўзброенае выступленне. У адпаведнасці з распрацаваным у эмігранцкіх колах планам у Гарадзенскі і Лідскі паветы быў накіраваны ўрадзенец г. Гародні Марцэлі Шыманскі - актыўны ўдзельнік паўстання 1831 г. Яму ўдалося завязаць кантакты з многімі жыхарамі Лідчыны. Аднак Шыманскі не паспеў распачаць рэалізацыю распрацаванага ў Парыжы плана. 25 траўня 1833 г. ён быў схоплены ўладамі. На следстве ён выдаў усіх асоб, з якімі сустракаўся на працягу некалькіх месяцаў. За дапамогу эмісару Шыманскаму у чэрвені 1833 г. былі арыштаваны Ваўжынец і Марыля (з Верашчакаў) Путкамеры з Бальценікаў. Толькі зімой 1833 г. Путкамеры змаглі вярнуцца у Бальценікі. Па гэтай справе быў высланы Рымша і некалькі дзесяткаў іншых асоб з Лідчыны.

Леанід Лаўрэш

Маёнтак Падварышкі і суседнія Гайцюнішкі

(Працяг. Пачатак у папярэднім нумары.)

Верагодна, сядзібны парк плошчай у 3 га, быў заснаваны каля 1820 г. У старой частцы парку знаходзілася вузкая алея даўжынёй у 200 м з высокарослых ліп, пасаджаная ў выглядзе літары “L”. Выгін яе галінаў ствараў сапраўдны тунэль¹⁶.

Рышард Кярсоўскі, успамінаў: “У доўгай, але ўсяго ў некалькі метраў шырынёй, алеі з густа пасаджаных высокіх ліп, галіны дрэў на невымернай вышыні над галавой злучаліся як быццам скляпенні арак вузкага нефа ў гатычным саборы. Алея, пачыналася за некалькі дзесяткаў крокаў ад задняга ганка і потым паварочвала пад прамым вуглом. Такім чынам, з двух бакоў (з усходу і з поўдня) яна стварала перыметр парку. Пасярэдзіне, паміж гэтымі алеямі, мелася як быццам круглая альтанка, якая складалася з аднолькавых ліпаў, іх ствалы датыкліся адзін да аднаго ўнізе і крыху разыходзіліся ўверсе ... і здалёк выглядалі вялізным букетам.

Такія ліпавыя алеі з альтанкай пасярэдзіне меліся і ў іншых суседніх сядзібках, ... але гэтых, як у нас, ліп я ніколі больш не бачыў, нідзе больш ні на свае вочы, ні нават на фота не бачыў і такой альтанкі, як у Падварышках. Таму гэтая алея была прадметам асаблівай увагі фатографіаў. Сам Ян Булгак, наш сябар і далёкі сваяк, доўгія гадзіны праводзіў у альтанцы, пісаў за садовым сталом свае нарысы з серыі “Блуканні фатографа” (“Wedrowki fotografa”), а прыгажосць дрэў, ствалоў і галін фіксаваў на шматлікіх фотаздымках, якія потым, да маміных імянін аформіў у тоўсты альбом. Гэты альбом, нягледзячы на яго дзіўны лёс, захаваўся і ляжыць сёння ў мяне на стале, таму, пакуль я гэта пішу, хоць алеі ўжо няма, яны не толькі стаяць маіх ў вачах, але і перад вачыма”¹⁷.

Парк, заняўданы пасля Першай сусветнай вайны, упарадкавалі падчас будаўніцтва новага сядзібнага дома. Былі расчышчаны зарослыя пляцоўкі і пасаджаны новыя дрэвы, кусты і кветкі, галоўным чынам перад пад’ездам і ў непасрэднай блізкасці ад яго. Каштоўным помнікам у складзе сядзібных забудов з’яўляўся стары драўляны шасцігранны будынак лядоўні, накрыты саламяным дахам. Лядоўню шчыльна абкружалі ліпы, падобныя да тых, што былі на алеі. Гэта пабудова згарэла ў 1944 г.¹⁸ Прафесар Кярсоўскі пісаў: “Асабліва захапіла мастака (Яна Булгака - Л. Л.) лядоўня - шасцігранная пабудова з

Заходні (задні) фасад сядзібнага, 2023 г.

Былы паўночны ўваход у сядзібны дом, 2023 г.

тоўстых бяргвенняў, складзеных у зруб, накрытая канічнай саламянай страхой, накіталт футравай шапкі. Нізкія дзверы вялі ўнутр, у цемнату і прахалоду ад вялікіх кавалкаў лёду, якія ляжалі глыбока ў яме і былі накрытыя пілавіннем. Лёд паходзіў з сажалкі ля млына, наразіўся і звозіўся на санях у канцы зімы, калі яго таўшчыня дасягала некалькіх дзесяткаў сантыметраў. Ён трымаўся ўсё лета, бо да ўсяго, лядоўня была акружана цесным колам цяністых ліп, такіх жа, як і ў алеі, з якой ён суседнічаў, і ліпы ледніка, можна сказаць, складалі арганічнае цэлае з ліпамі алеі. Ствалы чапляліся за сцены будынка, угрызліся ў яго дах і падпіралі яго, а гэта значыць, што лядоўня і дрэвы

¹⁴ Адынец А. Э. Успаміны пра мінулае. С. 324., 352.

¹⁵ Aftanazy Roman. Dzieje rezydencji ... Т. 4. S. 289.

¹⁶ Там жа. S. 290.

¹⁷ Kiersnowski Ryszard. Tam i wtedy w Podweryszkach... S. 4.

¹⁸ Aftanazy Roman. Dzieje rezydencji ... Т. 4. S. 290.

былі аднолькава старыя. Адны казалі, што пабудова гэтая нагадвае нейкае паганскае капішча, іншыя здзіўляліся, што ж такога цікавага ўбачыў у гэтай халупе добры фатограф, які зняў яе з усіх бакоў і такім чынам выратаваў ад забыцця помнік, якога ўжо няма, бо ў канцы вайны агонь перакінуўся з палаючага побач хлява на саламяны дах, аханіў ляднік і абвугліў навакольныя ліпы”¹⁹.

У другой паловы XIX ст. у парку з’явілася алея каштанаў, якая ішла паралельна галоўнай восі дома і заканчвалася высокай лістоўніцай. Пад лістоўніцай ляжаў прывезены з поля вялікі і шурпаты валун, які нібыта быў метэарытам. Яловая алея аблямоўвала больш новую частку парка. Сярод многіх іншых відаў дрэў у парку раслі вялізныя бярозы²⁰.

“Над алямі, над альтанкай, над вялізнай лістоўніцай, над домам і над усім светам было неба, адрознае ад усіх нябёсаў у блізкіх і далёкіх краінах. Гэта ведалі ўсе, хто нарадзіўся пад гэтым небам, ці доўга пад ім жыў. Менавіта пра гэтае неба калісьці казаў граф Тадэвуш Сапліца, а Фердынанд Рушчыц маляваў гэтае неба, пагрозліва завіслае над раллэй, і Ян Булгак здымаў яго ў прыгажосці аблокаў, што бялюць над паркам. Як сцярджаў селянін Балучь, які пасля свайго нараджэння нікуды не сыходзіў з сядзібы больш, чым на некалькі дзён, менавіта тут быў цэнтр неба, тут была самая высокая кропка, і таму, калі часам ішоў дождж у Рышчышках ці Беньяконях - у Падварышках было суха, а часам здаралася і наадварот, бо самі ведаецца - усё ж тут “сярэзіна нябёс”. Больш пераканаўчымі былі сведчанні метэарыта. Яшчэ перад Першай сусветнай вайной плуг наляцеў на ўкапаны ў зямлю валун. Калі яго адкапалі, дык убачылі дзіўны камень, які меў форму амаль паўсферы, дыяметрам амаль што ў метр, цёмны, нібы жалезны, шчыльны, увесь пакрыты глыбокімі звілістымі дзіркамі, як нейкі шлак, губка, ці кавалак дрэва, з’едзены гіганцкімі караедамі. Мой дзед загадаў прывезці яго ў парк і паставіць каля лістоўніцы - ніхто не сумняваўся, што гэта метэарыт. Мне ніколі не ўдавалася сустрэць падобнага экзэмпляра ні ў геалагічных музеях, ні ў іншых парках, і таму, напэўна, менавіта тут быў цэнтр неба, з якога некалі зваліўся такі ўнікальны камень. Магчыма, гэта здарылася ў канцы жніўня, бо тады часцей за ўсё мы бачылі падаючыя зоркі²¹, якія згасалі над дрэвамі саду Падварышак”²² - гэтак рамантычна апісваў родныя мясціны гістарычнай Лідчыны Рышард Кярсноўскі.

Заўважу аднак, што гэты дзіўны камень, пра які так прыгожа расказаў Кярсноўскі, на жаль, - не метэарыт. Высновы спецыялістаў адназначныя - гэты камень з’яўляўся жвірова-галечна-валунным кангламератам. Гэтая парода ўтварылася пад ціскам ледніка пры ўдзеле мінералізаваных раствораў. Такіх камянеў шмат, і яны не ўяўляюць ніякай цікавасці для навукоўцаў з пункту гледжання навукі метэарытыкі²³.

Але, бяспрэчна, галоўным і самым прыгожым для кожнага з нас з’яўляецца неба нашай радзімы, неба нашага дзяцінства: “Нябесны купал быў не вельмі шырокі. Ён ахопліваў мястэчка Беньяконі, дзе ўзвышаліся дзве касцельныя вежы, а таксама воданарную вежу на чыгуначнай станцыі, званую па-руску “водокачка”. Пад гэтым купалам знаходзіўся склад і сядзібны дом у Старых Беньяконях, абаронены высокімі дрэвамі - нашым бліжэйшым наваколлем і месцам летніх іпацыраў да сажалкі, у якой мы купаліся”²⁴.

Кярсноўскі апісвае і маёнтак Старыя Беньяконі з сямейнымі могілкамі свайго роду: “Захапленне выклікала вісеўшая на сцяне у сядзібе Старыя Беньяконі мядзведжая шкура - былы трафей аднаго з паноў Галімонтаў - мядзведзяў тут даўно ўжо не было. Меўся тут таксама фотаздымак гэтай сядзібы ў рамцы з подпісам Юзафа Пілсудскага, зробленым на памяць пра начлег у Старых Беньяконях, куды ён увайшоў вясной 1919 г., калі ішоў з войскам па лідскай дарозе на Вільню. У той жа час і ў нашы Падварышкі зайшлі некалькі маладых жаўнераў, якія пагрозліва патрабавалі ежы, з якой, пэўна, мелі цяжкасці. А мой дзед Раман Рышча шыроканасецеж раскрыў рукі і сказаў: “Бярыце ўсё, што трэба”, - і радаваўся, што дажыў да гэтай хвіліны. Аднак радасць яго была нядоўгай, бо праз некалькі месяцаў ён захварэў на тыф. Калі памерлі мой дзед, а потым яго брат Эдвард з Гайцюнішак і сястра Марыя, - яшчэ раней, усе разам для сябе яны пабудавалі дом і двор на ўскрайку лесу, паміж двума радавымі сядзібамі і назвалі іх Рышчышкамі, тут для нашых сямейных могілак адвялі месца на невялікім пагорку і першым прынеслі ў ахвяру майго дзеда. Пазней тут дадаліся яшчэ дзве рышчаўскія магілы...”²⁵.

І напрыканцы некалькі слоў пра апошняга гаспадара Падварышак Рышарда Кярсноўскага. Ён нарадзіўся 4 лістапада 1925 г. у Вільні ў сям’і абшарніка і віленскага адваката Тадэвуша Кярсноўскага і Ганны з Рышчаў, дзяцінства правёў у Вільні і ў Падварышках. Вучыўся ў

¹⁹ Kiersnowski Ryszard. Tam i wtedy w Podweryszkach... S. 4.

²⁰ Aftanazy Roman. Dzieje rezydencji... T. 4. S. 290.

²¹ Маецца на ўвазе метэорны паток Персеіды, актыўнасць якога прыходзіцца на жнівень.

²² Kiersnowski Ryszard. Tam i wtedy w Podweryszkach... S. 8.

²³ Бутов Илья, Алексинский Вадим. Аномалии и загадки Вороновского района // <https://www.ufo-com.net/publications/art-8936-anomalii-voronovskogo-raiona.html>.

²⁴ Kiersnowski Ryszard. Tam i wtedy w Podweryszkach... S. 10.

²⁵ Там жа.

славутай Віленскай гімназіі імя Жыгімонта Аўгуста. Прафесар Рышард Кярсноўскі, быў членам Польскай акадэміі ведаў і Варшаўскага навуковага таварыства, напісаў 11 кніг і каля 200 артыкулаў, пераважна ў галіне нумізматыкі і гісторыі грошай у Сярэднявеччы. Памёр у Варшаве 7 ліпеня 2006 г. пасля працяглай і цяжкай хваробы. Пахаваны на Павонзкаўскіх могілках.

Дадатак

Рышард Кярсноўскі

Гісторыя Гайцюнішак

Сярод нешматлікіх помнікаў ваеннай архітэктуры асаблівае месца займае замак у Гайцюнішках, мястэчку, якое знаходзіцца за 45 кіламетраў на поўдзень ад Вільні.

Гэты аб'ект, які называюць замкам ці ўмацаванай сядзібай, не толькі рэдкі ўзор невялікай фартэцыі пачатку XVII ст., але таксама месца, дзе адбываліся значныя гістарычныя і літаратурныя падзеі. Прыгледзімся да гэтага будынка і ягоных ваколіц больш уважліва

Водны замак

Гэты мураваны двухпавярховы будынак, які мае форму прамавугольніка з памерамі каля 35 на каля 20 метраў, з круглымі вежамі на ўсіх чатырох кутах якія маюць вузкія байнічкі. Вежы злучаны са сценамі таўшчынёй у паўтара метра, а ў цэнтральнай частцы маецца квадратная ў плане, трох'ярусная вежа па тыпу рызаліта, пад якой знаходзіўся ўваход у замак і лесвіцы. Высокі вальмавы дах, першапачаткова быў пакрыты дахоўкай, пазней замененай на гонту. На першым і другім паверхах ёсць вокны, першапачаткова крыху вузейшыя, чым зараз. Замак быў акружаны няісным сёння ровам, які забяспечваўся вадой з ракі Жыжма, што цячэ побач і ўпадае ў Гаўю (правы прыток Нёмана). Унутраная частка замка падзелена на некалькі пакояў, на першым паверсе размяшчалася вялікая зала, якая займала палову будынка. У склепе меўся калодзеж. Самую раннюю выяву гэтага замка зрабіў Напалеон Орда ў 1877 г., а самы старыя фотаздымкі - Ян Булак у 1912 г.

Такі тып невялікіх, можна сказаць, кішэнных замкаў, якія з'яўляліся рэзідэнцыямі буйных рыцарскіх родаў, вядомы ў Нідэрландах, а таксама ў паўночнай Францыі і Вестфаліі, дзе яны атрымалі агульную назву "замкі на вадзе" (Wasserschlosser), бо звычайна размяшчаліся "на вадзе", на востраве, да якога можна дабрацца толькі па мосце. Нягледзячы на тое, што гэтыя цвердзі было няцяжка заваяваць, яны давалі абарону ад малых вайсковых частак, а таксама ад розных бандытаў і марадзёраў, якіх было шмат падчас войнаў, асабліва ў XVII ст. Замак у Гайцюнішках добра ўпісваецца ў гэтую схему, што нядзіўна, калі ўспомніць, што ён быў пастаўлены ў 1611-1612 гг. віленскім гараднічым, галандцам па паходжанні

Пятром Нонхартам, які ў 1590 г. атрымаў наблітацню за свае заслугі падчас войнаў Баторыя і набыў шмат зямлі, на якой пабудаваў сваю ўмацаваную рэзідэнцыю. Фактычным будаўніком замка быў іншы галандзец, Ван Данэн, які, верагодна, для гэтай мэты прыехаў з Нідэрландаў. Абодва яны, дзейнічаючы разам, перанеслі на зямлі Вялікага Княства той заходні ўзор, якога раней у нас не было.

Гайцюнішкі, аднак, не ствараліся на цалкам пустым месцы. Прыкладна за паўкіламетра ад замка, таксама на беразе Жыжмы, знаходзіцца мясціна, вядомая ў народзе як "Стары замак" або "Старае замчышча". Таму можна меркаваць, што і раней тут існаваў падобны аб'ект, але пра яго нічога не вядома з пісьмовых крыніц, таксама не засталася і слядоў якой-небудзь пабудовы, застаўся толькі невысокі вал, які даходзіць да Жыжмы і зарослы рэдкім хмызняком невялікі прырэчны пагорак. Гэта можа сведчыць аб тым, што раней тут было старажытнае паселішча. Аднак ніякі археолаг рыдлёўкай тут не капаў а апошнія ўладальнікі і жыхары Гайцюнішак казалі, што ў міжваенны час на гэтым месцы часта з'яўляліся ваўкі, магчыма, спакушаныя таямніцай нашай глушы.

Неўзабаве маёнтак Гайцюнішкі папоўніўся пратэстанцкім зборам, пабудаваным у 1633 г. дачкой Пятра Нонхарта Зузаннай за некалькі сотняў крокаў ад замка. Гэта быў аднанефавы прамавугольны ў плане будынак з аднасіхільным дахам і сыгнатуркай, з масіўнымі контрфорсамі, крытымі шыферам. Шырокая піўніца служыла некропалем для ўладальнікаў Гайцюнішак, якія ад Пятра Нонхарта і далей, былі ў асноўным евангелістамі. Гэта сведчыць аб тым, што замак, акрамя абарончых функцый, быў яшчэ і рэзідэнцыяй, цэнтрам дысідэнтаў (пратэстантаў), пра што сведчаць імёны наступных мецэнатаў ажно да XVIII ст. У той час на Жыжме тут жа існаваў невялікі гаспадарчы комплекс з млыном, сажалкай, карчмой і маставым мытам, а таксама з папяровай фабрыкай, будынак якой стаяў на беразе ракі і бачны на згаданым вышэй малюнку Напалеона Орды.

Уладальнікі

Праз спадчыну, арэнду ці продаж, а перш за ўсё ў выніку шлюбаў маёнтак Гайцюнішкі пераходзіў у рукі ўсё новых і новых гаспадароў. Першыя звесткі пра іх паходзяць з 1562 г., калі маёмасць была перададзена ўрадніку вялікага князя Лукашу Ленскаму, але неўзабаве, ужо ў 1589 г., Ленскі прадаў маёмасць Себасцьяну Пакошу, у якога каля 1600 г. яе набыў ужо вядомы нам Пётр Нонхарт. Яго дачка Зузанна прынесла Гайцюнішкі ў пасаг ваяводзе наваградскаму Юрыю Храптовічу. Гайцюнішкі заставаліся ў руках гэтага магутнага роду прыкладна да 1660 г., калі за 45 000 злотых былі набыты палкоўнікам Вільгельмам Корфам, прыдворным Яго Каралеўскай Мосці.

(Заканчэнне ў наступным нумары.)

Леанід Лаўрэш

Маёнтак Падварышкі і суседнія Гайцёнішкі

(Заканчэнне. Пачатак ў папярэдніх нумарах.)

У той час, згодна з купчай, у маёнтку (меўся на ўвазе, верагодна, сам замак, маёнтак Бальценікі і іншыя маёнткі, якія межавалі з Гайцёнішкамі) мелася “*мураваная камяніца*”. Потым, каля 1700 г. Гайцёнішкі перайшлі да Шротэраў, а за імі ў 1753 г. у якасці пасагу Дароты Шротэроўны яны сталі маёмасцю роду Путкамераў, маёнтак якіх Бальценікі межавалі з Гайцёнішкамі.

Мужам Дароты быў лівонскі стольнік Ваўжынец Путкамер. Потым маёмасць перайшла ў рукі Рымшаў, гэты род згас толькі пасля Другой сусветнай вайны са смерцю дзвюх апошніх Рымшаўнаў: Гелены і Зоф’і, дачок Эдварда, апошняга ўладальніка замка, які памёр у 1937 г. Менавіта ён, рыхтуючыся да шлюбу, выкупіў у віленскай евангеліцкай грамады Гайцёнішскую капліцу і каля 1910 г. правёў мадэрнізацыю замка, лепш прыстасавалі яго пад патрэбы жыллой рэзідэнцыі. У гэты час на вышыні першага паверха з фронту на масіўных слупах была прыбудавана вялікая тэраса, крыху пашыраны аконныя праёмы і лесвіца. У ходзе гэтых работ былі выяўлены насценныя роспісы са сцэнамі палявання, якія, на жаль, не захаваліся. Магчыма, гэта былі фрэскі, выкананыя віленскім жывапісцам Шротэрам у той час, калі Гайцёнішкі належалі яго роду.

Калі Эдварда Рымшу абвінавацілі ў знішчэнні праз перабудову каштоўнага помніка, ён адказаў, што калі б нічога не змянялася ў часе, дык і на Вавелі да сёння было б толькі лагава Цмока²⁶. Трэба, аднак, прызнаць, што і пасля ўсіх перабудоваў замак у Гайцёнішках быў адным з самых захаваных будынкаў такога тыпу ў нашым краі.

Розныя завірухі

Гайцёнішкі замак не быў бы сапраўдным замкам, калі б у яго гісторыі не было б рэальных ваенных падзей. У 1708 г. у Гайцёнішках шведы Карла XII паспяхова абараняліся ад войскаў Аўгуста II Саксонскага. Ва ўсялякім выпадку, памяць пра шведаў у Гайцёнішках захавалася надоўга і заставалася на мемарыяльнай дошцы над уваходам у замак, якая знікла на пачатку XX ст. Змест надпісу на дошцы невядомы, але можна меркаваць, што ён не абмяжоўваўся ўшанаваннем абароны Гайцёнішак ад саксонскага войска, як мяркуе традыцыя і літаратура,

таму што падобных сутыкненняў і сутычак было шмат. У той час было не прынята рабіць памятных дошкі, і наяўнасць яе была хутчэй праявай гонару за знаходжанне ў Гайцёнішках караля Станіслава Ляшчынскага. Для тагачасных ўладальнікаў замка шведы маглі быць толькі фонам для гэтай падзеі.

Легенды

Гайцёнішкі замак не быў бы сапраўдным замкам, калі б у ім не з’яўляліся прывіды. Гэта здарылася ў пачатку XIX стагоддзя, калі служанка, спускаючыся ў склеп, знайшла там невядомага чалавека ў dziўным касцюме, з белай гаргерай²⁷ на шыі. З яе далейшага аповеду бяспрэчна вынікала, што гэта быў шведскі салдат, які, відаць, загінуў пры абароне замка два стагоддзі таму. Жанчына так напалохалася, што з таго часу не хацела спускацца ў падполле. Толькі пасля таго, як склеп быў асвечаны святаром, прывіды, як запэўніваюць апошнія ўладальнікі замка, перасталі з’яўляцца.

Былі і іншыя падобныя гісторыі, звязаныя з магіламі ў навакольных лясах, верагодна, з гадоў паўстання 1863 г. Пра гэта могуць сведчыць строі прывідаў, падобныя да чамаркаў. Менавіта ў чамаркі былі апрануты прывіды, якіх сяляне зімой сустракалі ў гайцёнішскіх лясах. Прывіды блукалі ў адзіноце каля заснежаных магіл, а можа і на раніцы, перад усходам сонца, проста вярталіся ў магілы. Пра тое, што 100 і больш гадоў таму, гэтак жа было і ў іншых мясцінах, можа сведчыць радок аднаго з нашых паэтаў, у якім згадваюцца падобныя таямніцы:

Moze jakis zblakany
Rycerz polski albo szwedzki
Noca wracal na kurhany
A ty zlakl sie...

Можа, прыблудны
Польскі або шведскі рыцар
Ноччу вяртаўся ў курганы
А ты спужаўся...

Гайцёнішкі Міцкевіча

Акрамя гэтых больш-менш значных фрагментаў гісторыі Гайцёнішак, асобнае, а можа, і самае важнае

²⁶ Яма Цмока - карставая пячора ў межах Вавеля, адна з турыстычных славунасцяў Кракава. З пячорай звязана легенда пра Вавельскага Цмока. У 1972 г. перад уваходам была ўстаноўлена скульптура Вавельскага цмока. - *Л. Л.*

²⁷ Гаргера (ісп.: gorguera) ці фрэза (фр. fraise), мае і іншыя назвы - круглы гафрыраваны каўнер з накрухмаленай тканіны або карункаў які шчыльна ахоплівае шыю. Атрыбут адзення прадстаўнікоў вышэйшага і сярэдняга класаў Еўропы XVI-XVII ст.

месца займае яшчэ адзін літаратурны тэкст асаблівай значнасці, напісаны іншым аўтарам і заснаваны непасрэдна на рэаліях ці ўспамінах, якія былі забыты да нядаўняга часу. Нагадаю:

... o dwa tysiace krokow zamek stal za domem
Okazaly budowa, powazny ogromem...

А замак быў за домам - тысячы дзве крокаў,
Ён веліччу сваёй паважнай бабіў вока,
(*Пераклад: Пятро Бітэль.*)

Той замак шагоў дваццаць сонняў
стаяў па-за домам,
паказны будоўляй, паважны вялізным агромам.
(*Пераклад: Браніслаў Тарашкевіч.*)

Мы ўжо ведаем, што замак Гарэшкаў у “Пане Тадэвушу” ў многіх дэталях уяўлены паэтам на ўзор рэальнага прататыпа. Міцкевіч бываў у Гайцёнішках, пра што да нядаўняга часу было невядома даследчыкам, якія рупліва сачылі за кожным крокам паэта. Гэта інфармацыя захавала сямейная традыцыя роду Рымшаў, апошніх уладальнікаў замка. Згодна з гэтай інфармацыяй, у прылеглым да замка парку пад назвай Сола, што ў перакладзе з літоўскай мовы азначае “востраў”, раней была садовая альтанка, невялікі зашклёны павільён, у якім госці, якія наведвалі Гайцёнішкі, часам ставілі свае подпісы ці пісалі кароткія тэксты. Былі тут, між іншым, над дзвярыма напісаны трыялеты А. Адынца, якія ўсхвалялі прыгажосць пані Остэн Сакен, тагачаснай уладальніцы Гайцёнішак.

Томаш Зан, вярнуўшыся сюды з ссылкі, гуляў у Солах у “хованкі” з паннамі з навакольных двароў, і ўрэшце - увага! увага! - Меўся подпіс Адама Міцкевіча, зроблены брыльянтам на шыбе альтанкі. Брыльянт, верагодна, быў устаўлены ў пярсцёнак паэта. Падобныя надпісы малады Міцкевіч пакідаў і ў іншых месцах. На жаль, сёння немагчыма праверыць гэтую інфармацыю, бо ў другой палове XIX ст. альтанку разабраў арандатар, які трымаў Гайцёнішкі. Аднак памяць пра гэта захавалася ў вусных сямейных паданнях.

Міцкевіч мог апынуцца ў Гайцёнішках у 1820 г., калі з сябрамі ехаў з Наваградка ў Вільню, па дарозе, што пралягала побач з замкам, ці ў траўні 1822 г., калі ён на некалькі тыдняў знаходзіўся ў суседніх Бальцэніках Путкамераў і адкуль разам з Марыляй рабіў конныя вандроўкі па ваколіцах. Безумоўна, яны разам наведвалі і Остэн Сакенаў, блізкіх сваякоў і суседзяў Марылі, да якіх маглі прыязджаць як у Гайцёнішкі, гэтак і ў Падварышкі, якія таксама належалі Сакенам. Ва ўсякім разе, гэтыя мясціны ляжалі ад Бальцэнікаў на зручнай для верхавой язды адлегласці, а іншых падобных месцаў паблізу не было. З успамінаў мы ведаем, што гаспадары гэтых дзвюх сядзіб

мелі цесныя сямейныя кантакты і часта наведвалі адзін аднаго, таму Міцкевіч меў магчымасць убачыць і зафіксаваць у сваёй памяці рэаліі, звязаныя з замкам і ваколіцамі, якія ён перанёс потым на старонкі сваёй паэмы.

Нягледзячы на тое, што замак у Гайцёнішках не быў “вялізным”, ён значна перавышаў сярэднія навакольныя сядзібы, вядомыя Міцкевічу, такія як тагачасныя Бальцэнікі ці Туганавічы Верашчакаў і іншыя, апісаныя ім паэме. Замак Гарэшкаў, як і замак у Гайцёнішках, уяўляў сабой двухпавярховы “адзінокі будынак” (“Пан Тадэвуш” V, 788), з выступаючай вежай, з высокім, бачным здалёк дахам і ганкам, на які выходзіў стольнік і дзе ў яго стрэлю Яцак. У Гарэшкаве, як і ў Гайцёнішках, мелася вялікая зала (сені) накшталт трапезнай з выпуклым скляпеннем на слупах, “з падлогай высланай каменнем” (I, 292). Якраз у Гайцёнішках, у зале да нядаўняга часу была каменная падлога.

І яшчэ: “У гэтай вялізнай брукаванай зале не знойдзеш столькі камянёў, колькі тут выпіта бочак віна” (II 221 - 222). Аналагічным запазычаннем бачыцца і матыў абароны замка Гарэшкаў супраць рускіх, узяты магчыма, на ўзор ранейшай абароны замка Гайцёнішак, пра што паэт мог ведаць з вуснага падання ці з нейкіх іншых крыніц. Здагадкі можна множыць, напрыклад, улічваць тапаграфію мясцовасці: месцазнаходжанне сядзібы (той, што з жабкамі, адлегласць паміж замкам і сядзібай), размяшчэнне і выгляд капліцы ў Гайцёнішках, дзе быў пахаваны Яцак, і іншыя супадзенні і падабенства (размяшчэнне млына).

Акрамя замка, у першай палове XIX ст. непадалёк ад яго ў Гайцёнішках меўся жылы дом, меншы і, напэўна, больш зручны за замак. Аднак яго знеслі гэтак жа, як і садовую альтанку. Падчас знаходжання Міцкевіча ў Гайцёнішках прасторавая кампаніюка маёнтка складалася з сядзібы і замка, што стала асновай для вобраза замкаў Гарэшкаў і Сапліцава. Хаця іх раздзялялі не “дзве тысячы”, а ўсяго некалькі дзесяткаў крокаў, дзеля сюжэта паэт павінен быў разлучыць іх. У выніку на старонках “Пана Тадэвуша” Гайцёнішкі ператварыліся ў Сапліцава з сядзібай і замкам. Падобныя жа метамарфозы зведалі і іншыя часткі гэтага краявіду, напрыклад, блізкі лес ператварыўся пад пяром паэта ў бяздонную пушчу.

Акрамя рэалій пейзажу, паэт выкарыстоўваў і вобразы некаторых асоб, перш за ўсё постаць Адама Рымшы, школьнага сябра Міцкевіча з Наваградка, у якім і варта было б бачыць прататып Яцка Сапліцы. Напэўна, невыпадкова постаць стольніка мае эквівалент у асобе Ваўжынца Путкамера, інфлянцкага стольніка, які ў 1737 г. разам з Дарогай Шротэроўнай сварыўся з-за сялян, якія ўцяклі з Гайцёнішак. Можна, міляя нам героі драмы менавіта тут мелі свае прататыпы, і па іх лёсах можна больш расказаць пра тыя часы і людзей, але гэта зусім іншая гісторыя.